

ЛУНА ГРАДИНШЋАК

ОД ЧУЛНЕ ДО ПЕСНИЧКЕ РЕАЛНОСТИ У ПОЕЗИЈИ БРАНКА МИЉКОВИЋА

(*Поезија је њајтејика ума*)¹

САЖЕТАК: У раду се анализира стваралачки процес Бранка Миљковића везан за његово песништво. На почетку, у овом процесу је видљива улога чулне реалности или реалности која окружује песника као почетна тачка стварања песме, а која води све до натчулне слике опажене стварности, обликоване у песниковом уму. Чулна стварност, дакле, преобликована је у натчулну. Анализирајући овај процес, обликује се став да се насупрот чулне реалности која окружује песника, долази до стварности која је иза ове опажене реалности – метастварности или метаноје. На тај начин, долази се до закључка да песник ствара песму из ума као резултат једног заноса утемељеног у старогрчкој речи патос (*πάθος*).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Бранко Миљковић, чулна реалност, умна стварност, патос, песма, метаноја

Песништво Бранка Миљковића почиње од опажаја чулног света и развија се кроз песниково обликовање опаженог, све док се овим обликовањем не добије једна нова, другачија стварност, један умни опажај. Песник је то забележио у једној реченици, у свом есеју „Поезија и облик”, а она гласи: „Поезија се не достиже животом, она се достиже умом”.² Живот је песнику омогућио сабирање чулних утисака из ове стварности која га окружује. Међутим, тек када он, искораком из свакодневног доживљаја живота

¹ Рад представља део докторске дисертације *Метаноја у њесницију Бранка Миљковића*.

² Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 205.

закорачи у умни доживљај света, досеже до оног што је иза видљиве стварности. А тај искорак, који му омогућава да види оно што је иза, невидљиво голим оком, креће се кроз песничково обликовање умне слике света. Зато се у склопу ове Миљковићеве реченице налази и једна његова изјава из есеја *Биће и певање*, која је преузета од песника Пола Валерија, а то је да је „поезија патетика ума”.³ Међутим, ова валеријевска констатација која је основа песништва Бранка Миљковића није била само његова песничка матрица, него и његово експлицитно мишљење о самој поезији. О овој констатацији говорио је и у интервјуу са Михајлом Блечићем поводом добијања Октобарске награде 1960. године у којем јасно каже: „Усвајам валеријевску дефиницију: ‘Поезија је патетика ума’.”⁴ Ако се поезија, као што видимо, „достиге умом”, и ако је она притом „патетика ума”, требало би посебну пажњу посветити овом схватању поезије.

Да би се изблиза сагледао овај Миљковићев валеријевски став о поезији из есеја „Биће и певање” и интервјуа *Ајнштајн се може преиговати*, који је и у вези са ставом из есеја „Поезија и облик”, потребно је кренути од почетка, од чињенице да је готово немогуће тумачити речи песништва Бранка Миљковића ван њиховог првобитног, темељног значења, па тако ни о речи *пашејика*, у конотацији његовог песништва, не би смело да се говори искључиво на основу њеног савременог значења (баш као што се ни код Валерија ова реч не подразумева у оном облику ван изворног значења које сеже до старогрчког језика). Миљковић каже да

реч има своје геолошке слојеве, своје наслаге. Свака реч носи у себи потонуле градове које тражимо. Треба у речи умети наћи њен најдубљи, најскровитији и најелементарнији смисао, иза кога су векови.⁵

Основни разлог за ово гледиште је, дакле, у томе што, када размишља о речима, Бранко Миљковић узима у обзир њихово првобитно значење. А реч у свом старогрчком значењу није просто „значила”, јер је кроз њу живо проговарало оно што она као знак означава, а што је, опет, савременом човеку удаљено и страна. Тако је, на пример, и Хајдегер записао да „је данашња предочба о језику толико удаљена колико је само могуће отуђити се од грчког искуства говора”, и додао да се „Грцима бит језика открива као λόγος”.⁶ А пишући

³ Исто, 222.

⁴ Исто, 259.

⁵ Исто, 14.

⁶ Martin Heidegger, *Uvod u Heideggera*, Zagreb: Centar za društvene djelatnosti omladine RK SOH, 1972, 23.

о песмама Бранка Миљковића, Милан Комненић констатовао је како „савремени човек [...] човек културе у којој су физис, логос, митос, ейдос бачени у колективно памћење (иначе, посве непоуздано!), у томове одштампаних књига, у структуру производње мишљења”, те „штампана страница европског песника није сама по себи жива текстуална страница”.⁷ Реч по себи има живо постојање кроз човека. У њој још одзвања старина грчког изворишта које је њена суштина. Стога код Миљковића, на пример, *реч сунце* јесте реч која мора да *свејли*.⁸ И, управо схватајући изворно значење речи *ψαίειψικα*, Миљковић узима ову валеријевску матрицу „поезија је патетика ума”.⁹

А првобитна дефинисања ове речи сежу, дакле, до старогрчког језика. Реч *ψαίειψικα* садржи у себи основни облик речи *πάθος*¹⁰, чије објашњење се налази, на пример, у *Етимологијском ријечнику хрвајскога или српскога језика* Петра Скока, као „занос, жар”, али и као „трпљење, страст”.¹¹ Дакле, поезија је један узлет и занос који прати осећај трпљења, бола. Како истовремено занос прати трпљење, поезија омогућава откривање невидљивог или оног што је иза очигледне стварности, што је и победа песниковог ума над оним што је неочигледно, али и захтева извесна одрицања да би се та позадина стварности открила, што је, на изванредан начин, и пораз песникових чула која опажају један видљиви свет.

Објашњењу речи *πάθος* овде би требало придодати и Хајдегерово схватање, које он користи како би објаснио шта је то филозофија уопште, полазећи притом од Платона и Аристотела. Наиме, Платон у спису *Τετταει* наводи следеће: „Заиста је својствен филозофу тај *pathos*, то јест чуђење, *thaumazein*, јер није други почетак филозофије него управо овај”.¹² Али то не значи да се *πάθος*-ом

⁷ Milan Komnenić. „Pesma kao slika raspada totaliteta”, *Delo* XIX 7, 1973, 806.

⁸ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 197.

⁹ Исто, 222.

¹⁰ Иако се у раду неће разматрати како иде развојни пут речи патос (*πάθος*) требало би напоменути да је она најпре имала код Грка религиозни карактер везан уз светковине бога Диониса. Касније је у реторици требало речима постићи одређен ефекат убеђивања слушаоца у оно за шта се говорник залаже. То се постизало различитим стилским средствима, рецимо, хиперболом или реторичким питањем и сл., што је, опет, видљиво и у нашем песништву. Она је, наиме, могла и да се прошири и на целу структуру дела, па би тако, рецимо, настајале строфичке организованости неке песме. Када је код старих Грка започето осликавање осећања кроз „патетичан стил”, добија се и значење речи патос као патетичан (П. Скок), у смислу неприродан, извештачен, лажни, иако изворно значење, којим се и Миљковић служи, као што видимо, јесте нешто сасвим друго.

¹¹ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971, 622.

¹² Platon, *Teetet: Ili o znanju, istraživački dijalog*, Zagreb: Naprijed, 1979, 117.

означава нешто што је у једном тренутку покренуто и што се сада само од себе развија, већ је то што је покренуто и даље ношено *πάθος*-ом. А то исто каже и Аристотел: „Људи и сада, а и најпре започињу да филозофирају услед чуђења”.¹³ Тако, основно полазиште филозофије јесте чуђење, чије се значење опет налази унутар речи *πάθος*, а уз *πάθος* придодата је и плејада значења: „passion, страст, буркање осећања”.¹⁴ Овај низ се наставља када се помене и њена изведена реч *πάσχω*, *πάσχειν* у значењу „патити, подносити, трпјети, издржати, препустити се нечему, допустити да се буде нечим одређен”.¹⁵

Све ово подлеже Миљковићевом ставу да поезија као *ἡαἰηἑἰη-κα* (*πάθος*) ума јесте, с једне стране, резултат заноса, екстазе која се постиже „одвајањем душевног доживљаја од свега осјетилног и тјелесног уопће”¹⁶ и трпљења и препуштања, с друге. При томе се полази од чуђења у свету или девалвације онога што се види очима и онога што се као виђено опажа у песниковом уму на један другачији начин, када он пружа отпор патњи која је „усковитлала сву чулну природу”¹⁷, рекао би Шилер.

Поезија Бранка Миљковића подразумева један успон, тежњу и екстазу да се дође до врха куле једног царства другачије, умне стварности, а полет инспирације и надахнућа, једно узбуркано стање песниковог бића, покреће песника до тамо. Тај успон је започет чуђењем, моментом када песник одваја слику света од њеног првобитног значења, а то је истовремено и болан расцеп онога што је песник као биће појмио својим Ја с једне, и онога што се показује иза те слике с друге стране. Иза се крије свет сасвим другачији од оног којег је песник видео. Песник заправо тежи да „изван себе собом насели свет”¹⁸ ван чулности. У чуђењу као зачетку стварања, који јесте, комненићевски речено, „зао удес песнички, удес незбижан”¹⁹, слика света залази, а и песниково Ја нестаје пред оним што ће искрснути као новина. Све то јесте једна слика иза стварности, метастварност, односно метаноја.²⁰

¹³ Aristotel, *Metafizika*, Beograd: Službeni glasnik, 2017, 7

¹⁴ Martin Hajdeger, *Uvod u Hajdegera*, Zagreb: Centar za društvene djelatnosti omladine RK SOH, 1972, 21.

¹⁵ Исто, 21.

¹⁶ *Filozofski rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1989, 89.

¹⁷ Fridrih Šiler, *O lepom*, Novi Beograd: Book & Marso, 2007, 37.

¹⁸ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 98.

¹⁹ Milan Komnenić, „Iskustvo i iskušenje poezije”, *Delo XIX* 7, 1970, 1244.

²⁰ Иако термин метаноја има и своје религијско и филозофско значење, постоји и оно песничко, које још увек није истражено, а чији корени сежу дубоко у античку књижевност. Примарно значење речи метаноја налази се у грчком глаголу *νοέω* што значи опазити, гледати, видети. Из овог глагола произилазе речи

Миљковић у песми „Сонет” из збирке *Узалуг је будим* о метастварности пева као о *ἵπρωσῖωρου* који ничим не *ἵодсећа* на себе.²¹ Такав један простор не садржи у себи значење онога што је имао када је угледан песниковим очима. Одвојен од чулности, овај простор отвара нов живот сакривен иза вела стварности. Значи, ако постоји један живот паралелан оном видљивом и чулном, мора се прихватити један дуалитет који је омогућен умним опажајем. А врхунац таквог опажања устоличен је у овој новој стварности, метаноји. Бранко Миљковић је назива „објективном поетском стварношћу”.²² И под њеним законима, „песник се користи и ’језиком’ саме те стварности”.²³ Поменути Миљковићев стих још боље прати стих из песме „Садашњост земље” из збирке *Порекло наде* који гласи *ἵπῖице* које *зайевају* *изневере* *шуму*.²⁴ Стих је Миљковић индиректно појаснио у есеју „Поезија детаља”, где прецизира да „чињенице које су запеваале више нису чињенице”.²⁵ Један чулни простор не може бити и простор натчулности којим се остварује песма. У *ἵπρωσῖωρου* који ничим не *ἵодсећа* на себе („Сонет”, *Узалуг је будим*) напуштени су, изневерени чулни утисци. Њихово доследно праћење значило би кретати се по земљи, по реалности овога света, па за песника то није избор који ће следити. Реалност се отпушта или изневерава ради уметничког узлетања до натчулне стварности или до *ἵπρωσῖωора* који ничим не *ἵодсећа* на себе („Сонет”, *Узалуг је будим*). А песнику је то омогућено тако што се заносом прво

νόησις (опажај) и нус *νοῦς*, (ум) (Hofmann 1966, 219). Реч *νοῦς* у овом контексту смештена је у делу *О природи* оснивача Елејске школе, песника и филозофа Ксенофана (Diels 1983, 134); ту се о богу каже да целим својим бићем види (*νοῦν*), као и да целим својим бићем мисли (*φρόνησιν*) и целим својим бићем чује (*αἰδίδιον*).

На основу тога извлачи се семантичка веза између речи *νόησις* и *νοῦς*, чиме се отвара пут према опажају умом и стварању слике у уму, на темељу слике до које се дошло чулним опажајем, односно очима. Тад је, дакле, реч о умној слици, која је с оне стране чулне стварности, или, другим речима, о мета-ноесису, *μετανοία*. Према томе, *νόησις* је, у свом изворном значењу, чулни опажај, а *μετα-νόησις* умни опажај. Песничко стварање у делима Бранка Миљковића је ствар *μετα-νόησις*-а, метаноје, јер се само посредно ослања на чулну стварност, преко слике стварности коју је песник створио у уму. О овој теми је до сада највећи допринос дао Никола Страјић, говорећи о метаноји на научним скуповима и предавањима, а највећи број радова у вези са овом темом објавио је у књизи *Еаџарско и калиојско* (2017).

²¹ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 115.

²² Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 140.

²³ Исто, 140.

²⁴ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 283.

²⁵ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 140.

одвојио од чулног света и потом уздигао до висина у којима ће му поезија бити доступна.

Тек претходно створеном имагинацијом о свету који се изневерава, уместо препричавањем света који је видео, песник доспева у простор поезије. И баш због тога што „поезија” није „стидљиво, замућено и оскудно огледало стварности”, она „постаје креативна снага”.²⁶ Да би досегнуо и створио поезију, песник отпушта све оно што је њој претходило, допуштајући да чуђење преобликује његово сопство прикладно песничком простору, јер он *творачки живо мора тикаџи / свом облику нов облик даџи*²⁷, рекао би Гете. То значи да се прави болан расцеп између онога што песник јесте као реално биће и онога што он јесте као небески гласник. Препуштање расцепу препуштање је узвишености која треба да буде поезија: метастварности. Песник готово да нестаје, умире у свом патосу. Отуда и Миљковићева песничка констатација *истио је њеваџи и умираџи*²⁸, која „открива раскол између унутрашњег искуства и унутрашњег погледа поезије, с једне стране, и мистификованог квазиискуства, квазидоживљаја с друге стране”²⁹, како пише Комненић. И Морис Бланшо је писао о простору песме као о „орфејском простору [...] у који он (песник – Л. Г.) може да продре само да би ишчезао”.³⁰ Али запевати и значи допустити да се тај трпелив јаз осети, јер се тада омогућава и „надвисивање постојеће конституције стварности”³¹, према Харпањевим речима. Песник, дистанцирајући се од себе и од стварности, дотиче надстварност. Јер „онај који пева, говори из [...] патоса ове диференције као из исконна језика и словљења”.³² Одвајање у болу од своје чулности песник ће доспети у натчулни простор и оживети нову стварност зарад песме, метастварност, метаноју.

Па, ипак, расцеп у болу између постојања песника у онтолошком смислу као бића стварности и песника као надбића, има за задатак и враћање у првобитну реалност. Смисао песниковог стремљења јесте у томе да обликује стварност у метаноичком смислу, али да је такву промењену и врати собом кроз песму у реално

²⁶ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 179.

²⁷ *Антиологија свейској џесниџиџа I*, Никола Страјнић (прир.), Нови Сад: Филозофски факултет – Бистрица, 2007, 347.

²⁸ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 273.

²⁹ Milan Komnenić, „Iskustvo i iskušenje poezije”, *Delo* XIX 7, 1970, 1244.

³⁰ Морис Бланшо, *Есеји*, Београд: Полит, 1960, 87.

³¹ Mihailo Harpañ, „Tuga i opomena: fragmenti o poeziji Branka Miljkovića”, *Polja* XV 125–126 1969, 4.

³² Стеван Тонтић, „Трагично у поезији Бранка Миљковића”, *Лейџоис Маџице срџске*, год. 147, књ. 407, св. 6, Нови Сад, 1971, 654.

постојање од којег је пошао. О битности овог двоструког захтева за постојање песме пева и песник Рилке у деветом „Сонету Орфеју” у последњој строфи: *Њек у двострукој сфери / њосијаје сваки љас / вечан и блаї.*³³ А наш песник о обострајној неопходности реалности и метаноје пева у стиховима из „Паралелне песме” који гласе: *Не, нема разлоја да њиццем њесме / ако умем да њриближим сїварносї.*³⁴ Дакле, један *њросїор* који ничим не *њогсећа на себе*³⁵ постаје простор песме који ће приближити стварност онаквом каква она истински јесте у свом чулном непостојању. Стварност од које се пошло чуђењем у *extasis*, што је уједно и искључивање свега унутар песника што ће га приковати за земљу, јесте пут до песме која ће својом другошћу, небесношћу, да огрне и голу реалност, ону видљиву оком. Стога поезија није само простор *који ничим не њогсећа на себе*³⁶, она је, као што је већ споменуто и „креативна снага”³⁷, која је откључана песниковим узношењем ка божанским висинама, управо ка оном непознатом простору. А то је омогућено тиме што је песник тај који ће својим умним обликовањем стварности да приближи суштину те исте стварности. Стога је на путу до поезије битна и она „емотивна снага” која ће умети да, од онога чега се дотакне, направи управо поезију, било да за предмет узме „свакодневни политички догађај, рекламу, паролу, политички програм”³⁸ и друго.

А ако се емотивном снагом омогућава да се од чулне стварности начини песма, онда песма јесте та која осветљава оно што је стварност у свом чулном непостојању. Бранко Миљковић у свом есеју „Поезија или оптимизам” каже да „поезија никад није негирала свет, већ је настојала да га опева изнутра, да пружи његову интегралну слику у емотивном колориту”.³⁹ Свет метаноје извире као круна опажаја, или, како би рекао Новалис постаје *кад свеїї из дубокої мрака / њочне ко сїварни свеїї да ходи [...] кад свеїїлосїї се са сенком сїари / у њраву јасносїї свију сївари.*⁴⁰ Ипак, тај дуалитет између света песме и света реалне стварности, резултира међусобним дистанцирањем. Песма је, у ствари, „почетак одсутности ствари

³³ Rajner Marija Rilke, *Devinske elegije; Soneti posvećeni Orfeju*, Beograd: Rad, 1969, 45.

³⁴ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 247.

³⁵ Исто, 115.

³⁶ Исто.

³⁷ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 179.

³⁸ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 189–190.

³⁹ Исто, 115.

⁴⁰ *Анїолоџија свеїїскої њесницїїва II*, Никола Страјнић (прир.), Нови Сад: Филозофски факултет – Бистрица, 2007, 55.

и света”.⁴¹ Дакле, иако Миљковић одваја реалност од метаноје, као и себе од те реалности док ствара песму, ипак је потребно да се део његовог бића, емотивна енергија, задржи само као алат којим се бруси умни опажај. Суштински, ако се једна мисао преформулише по захтевима простора изван реалности која нам је позната, то преобликовање ће се стећи једино ако је мисао прожета и одређеним емотивним стањем песника.

Али емоција не представља крајњи домет коначног обликовања песме. Бранко Миљковић у свом „Ариљском анђелу” из збирке *Вајра и нишџа* пише: *Сувишно је срце ње њесма њостјоји*.⁴² Метонимијским поступком реч срце лако се повезује са значењем осећања, па се негацијом срца негирају и осећања. Међутим, реч патетика има свој корен баш у речи *πάθος* која своје значење везује за емоције. А овде се у обзир мора узети и покретачка креативна, емотивна снага, о којој Миљковић говори у својим есејима, попут „За једну песничку уметност” или „Лобања у трави”. Уз то је речено да је матрица његовог песништва управо у реченици *њоезија је њајшејџика ума*⁴³, која наглашава и реч ум. То је отуда што постоје закони уметности који, може се рећи за метаноју, постављају човеку два основна захтева. Један од захтева „поставља *џрипрога* [...] јер човек је, пре свега другог, биће које осећа”.⁴⁴ Постанак другог захтева долази од „*разума*, јер човек је биће које разумно осећа”.⁴⁵ Међутим, наш песник је, ипак, то можда најбоље објаснио у свом есеју „Под пепелом звезда”, где сумира да „није важан пут до мисли и осећања, важно је њихово јединство у песми”⁴⁶, што је и прецизирао у свом есеју „Орфејско завештање Алена Боскеа”, где каже: „Ум је онај који пева”.⁴⁷

Дакле, емоција као покретачка снага условно је овде. А услов произилази из узвишености ума. Али ни ту није крајњи домет метаноје која се остварује. У свом есеју „Орфејско завештање Алена Боскеа” Бранко Миљковић је описао надстварност као непознати „простор”, коју песник „приближава” овој реалности и да она објективно постоји, без обзира на нас и на наше стање: „Она жели

⁴¹ Тихомир Брајовић, „Од метафоре до пјесме”, *Поезија и њоејџика Бранка Миљковића (зборник радова)*, Београд, Гацин Хан: Институт за књижевност и уметност, Дом културе „Бранко Миљковић”, 1996, 107.

⁴² Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 220.

⁴³ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 222.

⁴⁴ Fridrih Šiler, *O lepот*, Novi Beograd: Book & Marso, 2007, 39.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 82

⁴⁷ Исто, 196.

да постигне биће”.⁴⁸ Он зато прави разлику између оне поезије која је дескриптивна и подражавајућа и оне која и сама ствара. Једноставно, како је то записао песников блиски пријатељ Златко Томичић, „описивање свијета је његово порицање”⁴⁹, но то порицање није негација свега што свет крије иза вела стварности, па и себе самог, већ оно неопходно изневеравање света као реалног. Истинска поезија је поезија светлости из божанског *бескрајног њросѿора*⁵⁰, што, рецимо, описује Његош у првом певању *Луче микроkozме*. Дакле, *бескрајан њросѿор*, простор метастварности, јесте онај у којем се обликује другачија стварност, независна од чулног и емотивног постојања песника. То не мора да значи да је ствар као предмет песме по себи довољна, него да је она могућа у остварењу свог пуног потенцијала онда када постане ствар о којој се мисли. Када постане предмет мишљења једног песника, ствар почиње да се преображава унутар песниковог умног надвисивања себе самог и духовног продирања у небеско постојање. А овај стваралачки процес увек је „дубоко узрокован низом унутарњих микропроцеса”, иако се за песнике везује и платоновско мишљење да „за оно што долази изнутра [...] по диктату божанског надахнућа долази споља”.⁵¹ Самим тим, песма као исход стварања и јесте нешто независно, а, по свој прилици, и нешто реално могуће онда кад се дотакне песниковог мишљења. Бранко Миљковић објашњава да песма жели да постигне да проговори кроз песника и каже „’постојим’ а не: ’постоји оно о чему певам’”.⁵² Кроз песничку слику открива се оно што песма јесте, као „слика рационалног ума”⁵³ која има захтев да пројектује себе назад у ону стварност из које потиче чулни опажај и у којем је почетак уметниковог стварања.

Али једном створена, ова „слика рационалног ума” више нема везе са песником као ствараоцем песме, зато што је чињеница, како Харпањ пише, да се „Миљковић [...] залаже за поезију” која је „ослобођена песникових слабости”⁵⁴ или оног чулног дела песника од чега се он као стваралац и одваја у свом заносу до песме. То, дакле, значи управо да претходни Миљковићеви стихови: *Не, нема раз-*

⁴⁸ Исто, 200.

⁴⁹ Zlatko Tomičić, „Isto je pevati i umirati: u povodu pete godišnjice smrti Branka Miljkovića”, *Republika* XXII 10, 1966, 420.

⁵⁰ Петар Петровић Његош, *Луча микроkozма*. Београд: Просвета, 1979, 145.

⁵¹ Вукашин Костић, „Бранко Миљковић и Борис Пастернак”, *Славистика* VIII (2004), 282.

⁵² Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 200.

⁵³ Miodrag Petrović, *Pesnički svet Branka Miljkovića*, Niš: Gradina, 1991, 25.

⁵⁴ Mihailo Harpanj, „Tuga i opomena: fragmenti o poeziji Branka Miljkovića”, *Polja* XV, 125–126, 1969, 4.

лоћа да *ишцем* *иесме* / ако удем да *ириближим* *стиварносци* („Паралелна песма”) и његов потоње наведени стих: *Сувишно је срце иде* *иесма* *иосциоји* („Ариљски анђео”) показују да се стварање поезије одвија ван оне врсте емоција песника које су изазване пролазним чулним задовољствима овог света и да постоји једна дубља врста емоција, покретачка и натчулна. Баш због тога што емоције песника, као бића које ствара песму, нису и чулне емоције човека. Дакле, није реч о осећањима која површински дотичу наша чула него о емоцијама које покрећу „мисаоне, асоцијативне, интуитивне, емоционалне и имагинативне реакције нашег менталног бића на стварност и догађај”⁵⁵, како је то наш песник записао у свом есеју „Лобања у трави”. Овде је реч о отпору који уздиже песника до стварности која надилази целокупно постојање свега чулног. Миљковић и осећа да постоји „паралелна стварност [...] у мисленој сфери” која „поништава песникову физичку егзистенцију”, како је записао Радивоје Микић.⁵⁶ Поезија је једна објективна слика стварности која, одузимајући оно што је ограничавајуће, износи на видело ствари „у новој димензији”.⁵⁷

Ту нову димензију, *иросциор* који ничим не *иодсећа* на себе, Бранко Миљковић пева и стихом из песме „Посвета елегија”, који гласи *свечи замењен оком*.⁵⁸ Цео један реални свет у свом невидљивом наличју постоји за себе као идеја која ће се оваплотити кроз једно другачије постојање, оно које је омогућило песниково око, песников опажај с почетка. Дакле, оно до чега песник коначно жели да дође је једна стварност иза слике чулног света, метаноја, која васкрсава у његовом уму када се чулни опажај угаси. И њен облик, иако остварен песниковим преображавањем умне слике света, осликава себе услед напора у отпуштању чулног, из којег потиче.

А ослобађањем од реалности дешава се и то да песник више није потребан песми. Када песник бива неутицајан, јер губи себе у осамостаљеној умној сенци слике стварности, тада почиње истинско постојање песме: „Тамо где више заиста не можемо ништа, почиње истинска стварност, непроменљива и независна од наших мисли”.⁵⁹ У негацији свог реалног постојања, метаноја практично пулсира у песми, удаљавајући се од тога да преслика-

⁵⁵ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 37–38.

⁵⁶ Радивоје Микић, „Бранко Миљковић или орфејев двојник”, *Књижевност*, год. 49, књ. 102, св. 11–12, 1997, 1745.

⁵⁷ Novica Petković, „О поезији Branka Miljkovića”, *Izraz* IX 7, 1965, 652.

⁵⁸ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 147.

⁵⁹ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 53

ва нешто чулно, „од подражавања некакве стварности”⁶⁰, па сада и од самог песника. Метаноички свет, *свеї̄ замењен оком*⁶¹, у распону песниковог чулног Ја и жара стварања, показује да су дефинитивно „стварност и поетско [...] подељени, неизједначени, без посредника”⁶², о чему је писао Комненић. *Замењени свеї̄̄* је у критици окарактерисан и као свет „значања” која сама себе „надрастају”⁶³ и баш између ове раздвојености која је била дохватљива само песниковим умовањем о надстварности, простире се „сјај далеко изван граница нашег искуства”⁶⁴. Та подвојеност није ништа друго до иста она подвојеност која је била назначена речју *πάθος*, у којој се сажимају сва поменута објашњења зарад поезије Бранка Миљковића као *ἡαἰηἡἡικε ума*. Израњањем из свог сопства у непознато, у *ἡροσἡор који ничим не ἡодеἡа на себе* („Сонет”, *Узалуд је будим*) или у *свеї̄̄ замењен оком* („Посвета елегија”, *Узалуд је будим*), песник доспева до песничких дубина које ствари скривају у својој реалности. Док песник пати преображавајући свет и себе у њему, стварност се обликује у сасвим другачију слику, откривајући себе онаком каква истински постоји као нереална, нестварна, као метаноја, али и као она која ће се, „као алузија на садржаје који јој претходе”⁶⁵, вратити у реалност.

Миљковић, обликовање песничке слике као метаноје и њеног враћања у чулну реалност, бележи у песми „Бранко”, стихом: *Земљо ἡреко мої̄̄ засἡалої̄̄ ума*.⁶⁶ Ту се види како један залазећи свет у нестајању одлази песничким путем. На том путу, доћи ће до разилажења чулног и натчулног. Свет ће свој чулни огртач оставити за собом иза реалне будности, јер пут којим иде наставља смер *ἡреко* песниковог умног обликовања чулне стварности. Но, она не припада интелекту као рационалном облику поимања стварности. Ум је тај који служи да укаже на то да „пут до песме не води кроз интелект већ кроз слутњу”⁶⁷. У поменутој песми Миљковић бележи *невидљиво раскрἡће* пред којим стварност треба да

⁶⁰ Славко Леовац, „Хармонија и форма”, *Поезија и критика*, Београд: Просвета, 1994, 141.

⁶¹ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 147.

⁶² Milan Komnenić, „Iskustvo i iskušenje poezije”. *Delo XIX 7*, 1970, 1246.

⁶³ Вукашин Костић, „Бранко Миљковић и Борис Пастернак”, *Славистиика VIII*, 2004, 203.

⁶⁴ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 229.

⁶⁵ Александар Јовановић, „Поетичке претпоставке неосимболистичког песништва”, *Књижевна историја XXV 91*, 1993, 328.

⁶⁶ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 105.

⁶⁷ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 244.

се *усјава*⁶⁸ и постане ништа друго до оно што је песник раније писао, *будни сан унутрашњих сјавача*.⁶⁹ Не треба заборавити да је тај пут хераклитовски пут, забележен у мислиочевом 60. фрагменту, пут који је исти и у оном повратном смеру.⁷⁰ Па ако ће се једна васкрсла стварност и вратити у постојање реалне будности, она више није стварност какву је познавао песник кроз чулно искуство свог постојања. Јер, метаноја се, у ствари, „враћа сном преобраћена и солипсистички накнадно дата”⁷¹ и она је оквир кроз који и песник покушава да сагледа оно иза вела стварности. Метаноја и стварност дате су сада одвојено, али паралелно. И то одвајање слике чулне стварности од себе саме, што је праћено песничким заносом и трпљењем, на путу преко *засјаалој ума*, омогућава реалности да нестане и да поново поникне као метаноја, као друго лице стварности и осветла наново ту реалност у коју се враћа. Дакле, када Миљковић пева: *Земљо њреко мој засјаалој ума*⁷², стварност постаје нешто друго у песниковом уму, пре свега „она је ослобођена”⁷³ себе саме, јер *све се / у нишћиа мора да разнесе, / ако ли жели ѡрајан век*.⁷⁴ Али појављује се и једна нова светлост која сија и која се враћа у реалност да је покаже у другачијем одсјају, а можда чак и да је замени. Метаноја „баш зато има моћ супстанционирања стварности”⁷⁵ Није, дакле, необично то што поезија „са новим просторима [...] замењује места стварном (видљивом) и нестварном (невидљивом)”⁷⁶ уколико је то невидљиво она зачарана стварност која ће добити свој метаноички облик. А ако метаноја као нова светлост има овакву снагу да постави себе као једну надмоћнију стварност која ће бити паралелна са оном другом постојећом, онда метаноја самим својим повратком „врши одређену функцију у конституисању стварности”⁷⁷, како Харпањ пише. Међутим,

⁶⁸ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 105.

⁶⁹ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 28.

⁷⁰ Hegman Dils, *Predsokratovci I*, Zagreb: Naprijed, 1983, 154.

⁷¹ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 23–24.

⁷² Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 105.

⁷³ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 229.

⁷⁴ *Антилолија свейској пјесништва II*, Никола Страјнић (прир.), Нови Сад: Филозофски факултет – Бистрица, 2007, 347.

⁷⁵ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 229.

⁷⁶ Радивоје Микић, „Утва златокрила” Бранка Миљковића, *Језик њоезије*, Београд: БИГЗ, 1990, 58.

⁷⁷ Mihailo Harpanj, „Tuga i opomena: fragmenti o poeziji Branka Miljkovića”, *Polja XV*, 125–126, 1969, 4.

треба освестити да се њено васкрсавање догађа у уму, али и да добија своје оваплоћење у песничкој речи која ће је пројектовати назад у чулну реалност.

И овде би се требало позвати на Хајдегерово схватање песништва и мишљења. Наиме, он примећује да је „песништво у служби језика” зато што „између једног и другог, мишљења и пјесништва, влада скривено сродство”, но истовремено „између једног и другог постоји истодобно провалија”.⁷⁸ Тако у песми „Посвета елегија” одјекује Миљковићев стих *све што имамо то су наше речи*.⁷⁹ И готово једино како се песма преноси у стварност, јесте њеним оваплоћењем у тело речи. Али та реч није обична реч већ, хајдегеровски извучено, песничка. Ни она, као ни песник у својој чулности, није довољна да се песма оваплоти за повратак у чулну стварност. И реч мора да приближава суштину зрачећи својим извориштем. Реч песме је реч извора или прапочетка, *архи*. Како је већ речено, Миљковић не користи речи у њиховом општесхваћеном значењу, већ полази од тога да свака реч има испод општеприхваћених наслага свој прапочетак, а варничењем небеског пространства и земног реалитета у песниковом уму настаје конкретна ознака речи. Ни реч сама, дакле, није више свакидашња, већ је и она у стваралачком процесу померена изван свог значења у оно натчулно значење, које песнику даје кредибилитет да је употреби за песму. То значи да се „до суштине речи не долази одмах”, већ да је „потребно време да реч постигне свој пуни ефекат”.⁸⁰ Све то подлеже Миљковићевом ставу да „свет није видљив”, већ да се „он може само певати, слутити и сањати”, будући да је поезија „у слаткој померености времена и смисла из веровања у реч и звук”.⁸¹ Веровање у реч и звук пружају могућност песнику да ствара. Његова „помереност” из овог света тиме што себе отвара да постане не-Ја, исти је процес којим пролази и сама реч, јер она је, такође, ослобођена земних, људских значења која стварају њену значењску слојевитост. Песничка реч и сама није нешто што ће да послужи песнику за копирање, већ она предочава оно што није било схватљиво чулном бићу. И „сходно томе, дозива по имену оно за шта нисмо знали да постоји и чије ће право постојање започети управом поступком именованја”.⁸²

⁷⁸ Martin Hajdeger, *Uvod u Hajdegera*, Zagreb: Centar za društvene djelatnosti omladine RK SOH, 1972, 24.

⁷⁹ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 147.

⁸⁰ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 123.

⁸¹ Исто, 62.

⁸² Miodrag Petrović, *Pesnički svet Branka Miljkovića*, Niš: Gradina, 1991, 9.

Пример овога имамо у песми „Измишљања света” Бранка Миљковића. Речи и саме, дакле, имају свет за себе, и то управо у пределу оних *висина где ствари смисао љубе*, и где се песник држи онога што му је једино преостало, а то су речи: јер *од целе јаве остале су њек речи*⁸³, како пише Миљковић у својој песми „Измишљање света”. Будући да се ни реалност као таква више не познаје, већ је она присутна сада као самостална слика, метаноја, и „речи морају да постигну своју властиту реалност”.⁸⁴ Оне су важне, јер „немајући од чега другог да гради своје светове”, песник „их гради од речи, од оних њених остатака у којима више нема трагова емпиричке збиље”.⁸⁵ Речи су на опасном задатку који има дво-струки корак: да метаноју осликају у пуном сјају, а да је притом предоче и чулима, будући да оне морају бити „репрезентативне за оба света”⁸⁶, како пише Миљковић у свом „Прилогу I”. Речи, дакле, имају, пре свега, моћ да „се ослободе присуства ствари”⁸⁷, да све што је реалност у њима прохуји и развеје се у ништа, „да одстране декоре видљивог света” како би „створиле ону празнину у којој се саме настањују”.⁸⁸ Подсетимо се, Павле Зорић назначаваше ову тематику, будући да је приметио како је Миљковић „ослобађање речи од предметности постигао [...] у завидној мери”⁸⁹, крећући се тиме „у сусрет Малармеу”, према чему „реч уклања предмет”.⁹⁰ Како се ова констатација наставља и продубљује, види се по томе што се ствари „поистовећују са речима”, али и „заменују за речи”.⁹¹ Свака од речи коју Бранко Миљковић употребљава има свој архаичан призив, а тиме и једно живо постојање, и у томе је богатство овог песништва. И његова неразуђеност захтева од читаоца способност да унутар богатства свог сопства разложи оно натчулно у самој речи. Јер та реч измиче савремености, песниковим чулима, али и самом постојању реалности.

---

⁸³ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 138.

⁸⁴ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 212.

⁸⁵ Miodrag Petrović, *Pesnički svet Branka Miljkovića*, Niš: Gradina, 1991, 130.

⁸⁶ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 175.

⁸⁷ Исто, 212.

⁸⁸ Петар Џацић, *Бранко Миљковић или неукројива реч*, Београд: Просвета, 1965, 34.

⁸⁹ Павле Зорић, „Бранко Миљковић или апсолутна вредност речи”, *Лобуна и џриладођавање*, Београд: Просвета, 1975, 245.

⁹⁰ Зорана Пејаковић, „Бранко Миљковић и француски симболисти Рембо, Маларме и Валери (I)”, *Свеске* 23, 106, 2012, 156.

⁹¹ Драган М. Јеремић, „Бранко Миљковић или песник у трагању за смислом”, *Бранко Миљковић у књижевној кријшци*, Ниш: Градина, 1973, 249.

Бранко Миљковић ће то опевати у песми „Одбрана земље”, на наизглед парадоксалан, али уистину одличан начин. Како земља представља чулну стварност, у овој песми она неће бити окарактерисана само као пука реалност. Она је чулна само толико да призове умрле у свест живих, који бране своју отаџбину. Дакле, тек толико да их дозове у свест читаоца, да би одмах затим, као реални, ишчезли. Међутим, песник који пева једну такву реалност која је нестала за овај свет, мораће, као и у песми „Тјентиште”, да зађе у натчулну способност обликовања песме, да опет искорачи једним заносом из себе и да у екстази заборави на ону земљу на којој почива реални свет, како би зашао у небеску сферу постојања свих ствари. И ту је и реч, она права и исконска, неопходна песнику. Она се проналази баш у свету који је натчулан и ослобођен од оног видљивог. Тако да реч песме није реч *из љаве*, али ни *из срца* („Одбрана земље”), већ из једне нестале реалности која је тако постала прошлост, али поново оживљена прошлост онда када песник зађе у највећи опажај, метаноју. Миљковић мора зато прво да превазиђе себе, да екстасисом заборави на оно што он јесте као биће овог света, да би потом успео да запева оном стварношћу која је песнику једино и позната. Отуда у *срцу љубав јача од смрти / У љави мисао већа од љаве*.⁹² Песник, као што већ знамо, „преводи на свој језик песму” не би ли ову оживљену, васкрсну реалност, метаноју, успео да „приближи могућности уметничког одржавања”.⁹³ А средство којим ће се послужити је управо реч. Песник пева, знајући, као и Новалис, „да само од ј е д н е речи тајне / прилике мрске и очајне”⁹⁴ несталу. Реч тиме „приближава” један непознат свет, метаноју, зато што је „уводи у један простор у коме га можемо препознати, појмити, достићи сазнањем, духом”.⁹⁵ Како реч сада није и реч стварности коју познајемо својим чулима, јавља се, дакле, „извесна надстварност чије порекло не треба тражити ни у стварности, ни у духу, већ у самој речи”.⁹⁶ Самим допирањем до света речи „се образује [...] дубока стварност света” која открива нову стварност, метаноју, „показујући дотле никад виђену суштину”.⁹⁷

⁹² Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића I*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 176.

⁹³ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 140.

⁹⁴ *Анџолођија свейској џеснишћива II*, Никола Страјнић (прир.), Нови Сад: Филозофски факултет – Бистрица, 2007, 55.

⁹⁵ Радивоје Микић, „Миљковић, песник аполинијског склада”, *Књижевна реч II* 10, 1973, 22.

⁹⁶ Miodrag Petrović, *Pesnički svet Branka Miljkovića*, Niš: Gradina, 1991, 18.

⁹⁷ Павле Зорић, „Свест о песми Бранка Миљковића”, *Бранко Миљковић у књижевној кришци*, Ниш: Градина, 1973, 171.

Из овога јасно произилази да Миљковићево песништво има одређене фазе које је Милан Комненић окарактерисао као „жртвовање видљивог, његову разградњу, васкрсавање невидљивог кроз језик и његову сакрализацију у језику”.⁹⁸ Миљковић је своју кулу песништва саградио протезући песништво кроз *йайиос ума*, јасно назначавачући да се поезија зато *дос̄т̄иже умом*.⁹⁹ То значи да цела једна стварност мора да нестане како би се појавила њена суштина. И залазак те стварности није просто нестанак, већ отпуштање свега што је песник видео, како би се у екстази свог стварања „светлошћу која не долази извана, већ је у нама самима”¹⁰⁰ осветлио коначан опажај, а то је метаноја. Позивајући се на Аристотела, Миљковић зна да је „својство ума да самога себе мисли, тј. поражавача и побеђује”, а „поезију која опева те поразе ума могли бисмо валеријевски назвати патетиком ума”.¹⁰¹ Песник жртвује стварност и оно што он јесте у њој, да би она васкрснула своју суштину коју називамо метанојом. А она је, опет, оживотворен импулс песме.

Мср Луна М. Градиншћак
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Докторске студије
lunagradin@gmail.com

---

⁹⁸ Milan Komnenić, „Pesma kao slika raspada totaliteta”, *Delo* XIX 7, 1973, 50.

⁹⁹ Бранко Миљковић, *Сабрана дела Бранка Миљковића IV*, Издавачка установа „Градина”, Ниш, 1972, 205.

¹⁰⁰ Исто, 101.

¹⁰¹ Исто, 222.